

УДК 316.61

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ХАРАКТЕР ПОНЯТТЯ ДОВІРИ

Г. І. Андрущенко

*Криворізький національний університет,
вул. Лермонтова, буд. 21, кв.21, м. Кривий Ріг, Україна, 50002,
andrushchenko83@mail.ru*

У статті визначено ступінь вивчення поняття довіри у різних науках та виявлено її значущість у різних сферах людської життєдіяльності, починаючи від соціальної, економічної, фінансової, ділової сфер і закінчуючи прийняттям політичних рішень.

Ключові слова: довіра, сфера життєдіяльності, соціологія, економіка, психологія, соціальна філософія, релігія, політологія, право, менеджмент.

Питання вивчення сутності довіри набуває особливої значущості у соціоекономічному, соціокультурному вітчизняному контекстах унаслідок нестійкості ціннісних засад сучасного українського суспільства. Помітними є неоднозначність трактувань цього поняття, а також різноманіття способів визначення його меж та механізмів формування фахівцями з різних галузей науки. Тому, важливим є дослідження теперішнього стану тематики довіри та необхідність пошуку нових акцентів спрямованості наукової (зокрема, соціологічної) розробки цієї проблематики.

Метою статті є пошук та вивчення авторкою різних наукових підходів до сутності поняття “довіра”, що доведе його міждисциплінарний характер, а також визначення місця та значущості соціологічних думок серед виявленої наукової полеміки.

Перш ніж вивчити міждисциплінарний характер поняття “довіра”, проведемо стислий ретроспективний аналіз наукових джерел, що свідчать про перші спроби вчених щодо тлумачення її сутності.

У ранньосучасній політичній теорії поняття “довіра” було сформульовано як прибічниками сучасного природничого права (Г. Гроцієм, С. Пуфендорфом, Д. Локком), так і його супротивниками (Д. Юмом, А. Смітом).

Вагомий внесок у з’ясування сутності довіри зробив французький релігійний мислитель, математик і фізик Б. Паскаль. Він застосував імовірнісні судження до самої віри, що в такому контексті переставала бути впевненістю у існуванні Бога, перетворюючись на елемент математичного вираження, продовжуваного до нескінченності. Імовірнісний підхід Паскаля можна вважати поворотним пунктом процесу трансформації віри, її заміни довірою.

Шотландські моралісти XVIII ст., такі як А. Е. К. Шефтсбері, Д. Міллар, Р. Фергюсон, В. Блер тощо, розглядали ідею довіри як одну з умов цивілізованого суспільства. Вони визначали довіру як “природну симпатію”, “природну доброзичливість” – поняття майже “протопсихологічного” змісту. Ці науковці знаходились на самому по-

чатку соціальності (фактично, громадянського суспільства) і обумовлювали можливість соціального життя як такого.

В епоху Просвітництва з'ясуванням сутності довіри зацікавились й англійські філософи Д. Локк і Д. Юм, прізвища яких згадувались вище. Вони вказували на її значення у пошуку кореневих засад соціального порядку та конституюючих його актів обміну в нових умовах. Д. Локк розглядав довіру у вигляді божественних заповідей, Д. Юм – як хитромудрий винахід суспільства.

Проблема довіри, сформульована Д. Локком, розглядалась як проблема дотримання незалежними індивідами взятих по відношенню одне до одного зобов'язань. При цьому він зробив припущення, що третім агентом, гарантом договірних відносин на випадок невиконання договору, є страх перед засудженням з боку потойбічних сил [1, с. 97, 103].

Починаючи міждисциплінарний аналіз поняття довіри, зауважимо, що свою інтерпретацію це поняття “довіра” має в економіці. Зокрема, цій проблемі присвятили праці такі відомі економісти, як К. Ерроу, Ф. Фукуяма, Р. Коуз.

Нобелівський лауреат з економіки К. Ерроу розглядає довіру як дуже важливу цінність, яка є “змазкою” суспільного механізму. Це зумовлено ефективністю довіри, оскільки завдяки їй у людини є можливість покластися на слово іншої людини, що сприяє економії зусиль. Довіру К. Ерроу вважав товаром, який має реальну економічну і практичну цінність, проте цей товар важко купити. Якщо ж така можливість все ж таки виникла, людина вже має певні сумніви стосовно того, що вона купує. Проте вчений визнає технічну нездійсненність та беззмістовність такої операції на ринку [2, с. 78–80].

Продовжуючи думки К. Ерроу, Ф. Фукуяма також пов'язує довіру із господарською сферою діяльності людей і розуміє її як своєрідну форму соціального капіталу, якого не вистачає у сучасному суспільстві. Він вважає довіру феноменом, який сприяє впорядкуванню соціального життя, легітимації соціальних відносин [3, с. 28]. У розумінні Ф. Фукуяма довірою є “очікування, що виникає у суспільстві і полягає у тому, що інші члени цього суспільства будуть демонструвати правильну, чесну поведінку, витриману у дусі співробітництва, засновану на загальноприйнятих нормах цього суспільства. Такі нормативні очікування можуть бути пов'язані як із глибокими ціннісними засадами (наприклад, природа Бога чи справедливості), так і з нормами повсякденного життя, такими як критерії професіоналізму і кодекси професійної поведінки”. Саме наявність такої довіри, на його погляд, перетворює об'єднання соціальних акторів у моральне суспільство, адже довіра є таким різновидом соціального капіталу, який знаходиться і використовується лише групою загалом [3, с. 26].

У цьому ж напрямку розвиває свої уявлення про довіру й інший Нобелівський лауреат з економіки британець Р. Г. Коуз, який розглядає довіру як одну із зовнішніх умов, яка впливає на економіку. Цей вплив є можливим внаслідок існуючої оберненої залежності між рівнем довіри і розміром витрат виробництва та обігу: зниження довіри сприяє зростанню цих витрат, а її зростання, навпаки, стимулює їх зниження [4, с. 92–95].

Вивчаючи довіру, варто згадати й праці англійського економіста індійського походження П. Дасгупти, який вказує на вирішальну роль у встановленні довіри спогадів індивідів про минулі зустрічі. Крім того, він помічає зв'язок довіри із репутацією.

Можна згадати багато прикладів існування довірчих відносин в економіці – наприклад, у вигляді результату співпраці кредитора і позичальника. Тому борг (кредит) є одним із ключових факторів функціонування будь-якої зі сфер людської життєдіяльності, що ґрунтується на суспільно-визнаних цінностях, зокрема на довірі.

Сучасний вітчизняний вчений О. Євтух, вивчаючи кредит як соціально-економічне явище, розглядає довіру як основоположне правило кредитування і вважає неможливим надання позичок та будування зобов'язувальних відносин за її відсутності. Він критикує погляди Ф. Фукуями щодо його вислову про довіру як “побічний продукт соціальних норм”, вважаючи її, навпаки, однією з найважливіших соціальних норм.

Зауважимо, що у класичній соціології довіра спочатку розглядалась як передумова соціального порядку. Так, у працях Е. Дюркгейма і Ф. Тьоніса ідея довіри вводилась як основа для виникнення органічної солідарності між різними індивідами, несхожими одне на одного.

М. Вебер у розвиненій ним концепції соціальної дії виходив з того, що будь-які дії мають значення тільки у певній системі цінностей; раціональна поведінка у рамках однієї системи може бути нераціональною з точки зору іншої. Найбільш явне виявлення ролі довіри є характерним для ціннісно-раціонального типу дії, спрямованої основними цінностями, що сприймаються через засвоєння індивідом культурного коду суспільства.

Засновник соціології конфлікту Г. Зіммель, на відміну від Е. Дюркгейма і Ф. Тьоніса, не вважав солідарність головним принципом суспільного життя. Він знаходив процес усупільнення навіть там, де здається, що відбувається роз'єднання і розпад взаємодії між людьми – у суперечках, у конкуренції, у ворожнечі, у конфліктах. У працях Г. Зіммеля довіра виступає передумовою виникнення домінуючих соціальних відносин у сучасному суспільстві – відносин обміну.

У подальшому ідеї Г. Зіммеля отримали своє продовження у роботі сучасного польського соціолога П. Штомпки, який у своїй роботі, присвяченій теорії довіри у соціології, визначає довіру як ставку щодо майбутніх непередбачених дій інших. З цього випливає, що довіра передбачає два основних компоненти: особливі очікування і переконаність, а також впевненість у дії (ставка). Довіра для П. Штомпки стає способом примирення зі складністю майбутнього, породженого технологією [5, с. 192–204].

Питання довіри в суспільстві представлене у фундаментальній праці відомого соціолога Р. Патнама, у якій він описує ті негативні явища, в тому числі і в економічній сфері, що відбуваються через недовіру і нездатність співпрацювати заради загального блага. У суспільстві, де люди довіряють тільки своїй родині і не схильні до кооперації з іншими, Р. Патнам вважає неминучою економічну стагнацію [6, с. 110].

Зауважимо, що погляди Р. Патнама на розуміння довіри є дещо схожими із висновками Ф. Фукуями. Так, обидва науковці простежують тісний взаємозв'язок між типом відносин у суспільстві і нормальним функціонуванням соціального устрою. Крім того, в обох інтерпретаціях довіра виступає, по суті, як форма соціальної солідарності, про сутність якої вже йшлося раніше.

Один із видатних теоретиків сучасної соціології англієць Е. Гідденс у своїх працях також висвітлює поняття довіри. Зазначимо, що погляди Р. Патнама на розуміння довіри є дещо схожими із висновками Ф. Фукуями. Крім того, у двох інтерпретаціях

довіра виступає, по суті, як форма соціальної солідарності, про сутність якої вже йшлося раніше. Згодом, зіставляючи виведені два типи довіри із соціологічною різницею між традиційним і сучасним суспільствами, Е. Гідденс приходиться до виокремлення третього типу довіри – довіра до інституціоналізованих особистих зв'язків [7, с. 174].

Інший відомий соціолог Д. Коулман визначає довіру як віру у те, що інші агенти будуть діяти в межах передбачуваного і виконувати свої зобов'язання без будь-яких додаткових санкцій. Отже, довіра доповнюється умовою відсутності можливих санкцій, що значно звужує можливість застосування цього поняття, оскільки санкції самі по собі можуть бути одним із раціональних обґрунтувань засад виникнення довіри.

Актуальними є погляди німецького соціолога Н. Лумана щодо розуміння сутності довіри. Він вважав, що присутність довіри є важливою у міжособистісних відносинах, тоді як участь в економіці та політиці потребує впевненості, а не довіри. Довіра для нього є не тільки засобом пом'якшення ризику, а ще й тим, що передбачає ризик, виступаючи як засіб пом'якшення з боку чогось невідомого" [8, с. 132].

Інший сучасний американський соціолог А. Селігмен вважає, що довіра стає компонентом соціальних відносин, коли є можливість відхилення від ролей, тобто коли утворюються "відкриті простори" ролей і рольових очікувань. Іншими словами, довіра проникає у соціальну взаємодію через отвори чи вздовж меж системи, коли з тієї чи іншої причини системно визначені очікування більше не життєздатні. На основі цієї думки А. Селігмен визначає соціологічний зміст довіри шляхом його зведення, з одного боку, до релігійної віри чи переконання, або, з іншого боку – до впевненості у виконанні рольових очікувань [9, с. 21].

Серед сучасних соціологів вивченням довіри також займалися Д. Г. Льюїс та Е. Вейгерт, які вважали, що "довіра починається там, де закінчується передбачення". Інший дослідник Д. Роттер стверджував, що довіра часто редукується до індивідуального психологічного стану, узальненого очікування, що інший виконає обіцянки і зобов'язання. Подібну редукцію значення довіри до індивідуального психологічного (чи емоційного) стану знаходимо у працях Л. Херцберга, Т. Гов'єра, Р. Холтона і Р. Хардіна.

Зазначимо, що вивченням походження довіри займаються й сучасні вітчизняні соціологи. Так, Н. І. Соболева у своїй монографії "Соціологія суб'єктивної реальності" представила довіру як параметр суб'єктивної реальності, як очікування істини, надію на опанування її непрямим чином, опосередковано. Соціолог вважає довіру похідною від віри, її проекцією у світ суб'єкт-суб'єктних, насамперед міжособистісних, відносин [10, с. 262–264].

Значну увагу поняттю "довіра" також приділяє український соціолог Ю. О. Свеженцева, яка розглядає довірчі відносини у контексті формування партнерства. Довіра, на її думку, є такою ознакою стабільних партнерських відносин, яка є обґрунтованою, виправданою та підкріпленою повсякденною практикою взаємодій. Вона зауважує, що довіра людини до будь-якого об'єкта ґрунтується на її уявленні про цей об'єкт, тобто на знанні. Іншими словами, ця довіра визначається соціальним досвідом пізнання об'єкта, тобто синтезом власного та групового досвіду в уявленні про нього.

Крім того, важливість впливу довіри найперше на соціальну сферу людської життєдіяльності підкреслюють вітчизняний соціолог С. П. Плечко, а також російські

соціологи Г. І. Осадча та С. О. Шавель. І з цим не можна не погодитись, адже людина від самого народження вступає у довірчі відносини: насамперед – зі своїми батьками, а з часом – і з іншими людьми, організаціями, підприємствами, владою (державою) тощо.

Зазначимо, що поняття “довіра” стало також і предметом дослідження психології. Американський психолог і психотерапевт Е. Еріксон розглядав почуття базисної довіри як фундаментальну психологічну передумову всього життя. Таке почуття формується на практичному досвіді від народження дитини, згодом стаючи установкою, що визначає ставлення цієї дитини до себе і до світу. Найважливіше положення теорії Еріксона полягає у тому, що криза співвідношення “довіра-недовіра” не цілковито й не завжди успішно долається впродовж першого і другого років життя; дилема і необхідність вибору – “довіряти – не довіряти” час від часу поставатиме на кожній подальшій стадії розвитку людини.

Цінним надбанням сучасної соціальної психології у контексті вивчення сутності довіри є докторська дисертація російського науковця Т. П. Скрипкіної, що присвячена ідеї визначення довіри як соціально-психологічного явища. У своїй праці Т. П. Скрипкіна подає довіру як самостійну форму віри, що являє собою акт одночасного ставлення людини до зовнішнього світу і до самої себе, який передує взаємодії зі світом. Тож довіра створює ефект цілісності буття людини як особистості [11, с. 75–87].

Цікавим є розуміння категорії “довіра” у сучасній соціальній філософії, де вона розглядається як феномен культури. Наприклад, сучасні російські філософи С. В. Гельфанова і К. П. Стожко довіру вважають складними соціальними відносинами, які характеризуються тим, що мають не тільки суб’єктивно-об’єктивну основу, але й складну діалектику самого довірчого зв’язку. Мається на увазі, що зв’язок між учасниками довірчих відносин буває прямим і зворотним. Обман довіри призведе до руйнування зворотного зв’язку і тим самим – до руйнування соціокультурної комунікації, механізмів взаємодії між людьми. Це означає, що в основі довіри лежить духовна компонента, яка передбачає взаємність не як плату за довіру, а як критерій ідентифікації об’єкта довірчих відносин як істоти, гідної наданої їй довіри.

Варто зазначити, що поняття “довіра” відіграє важливу роль у релігії. Так, у “Словнику біблійного богослов’я” зазначено, що людина, виконуючи свої життєві обов’язки та стикаючись із різними небезпеками, потребує опори, притулку, для того щоб піддатися болісному страху, але встояти у випробуваннях і зберегти впевненість у досягненні життєвої мети. Для цього треба знати, кому довіритись. Також у вказаному словнику визначено зв’язок між довірою та вірою в Бога, між довірою і смиренною молитвою, між довірою та радісною впевненістю. Довіра, виступаючи в ролі умови вірності, відповідно, нею зміцнюється, оскільки любов, доказом якої є вірність, доводить довіру до повноти. Тільки той, хто перебуває у любові, отримає повну впевненість у День суду та пришествя Христового, тому що здійснена любов виганяє страх.

Поняття довіри трактується і в ісламі, де вона визначається як властивість, що притаманна праведним й богобоязливим людям. Особливо докладно розкриття сутності довіри висвітлено у священній книзі мусульман Корані, де основну увагу приділено особливостям формування грошових, зокрема боргових, відносин на основі довіри між людьми. У релігії мусульман довіра виступає ознакою покірності Аллаху, вірності його

закликам і настановам. Як бачимо, це ще один доказ важливості присутності довіри у боргових (кредитних) відносинах.

Так склалося з часом, що динаміка політичного життя суспільства складається з різноманітних проблемних ситуацій, виникнення яких так чи інакше пов'язане з політичною довірою, вивченням сутності якої займається політологія. У політології довіра розглядається як емоційно забарвлене, стійке ставлення людей до політичних інститутів, що виражається: у їх підтримці; в отождоженні особистості, певної соціальної групи з ними; у розгляді їх як своїх представників. Довіра може виникати як результат практичного підтвердження відповідності діяльності політичних інститутів інтересам маси, а також і як наслідок маніпуляції свідомістю. Тож значущість наявності довіри у політичній сфері є беззаперечною. У цій сфері довіра є важливою насамперед тому, що вона уможливує ефективність функціонування демократичного режиму, підзвітного уряду, а також сприяє економічному добробуту нації.

Зауважимо, що поняття “довіра” відіграє важливу роль у юриспруденції. Про це свідчить той факт, що ця категорія є одним із основоположних моральних принципів, система яких формує Кодекс професійної етики юриста. У такому контексті довіра виступає як ставлення особи до конкретних дій іншої особи, до неї самої і ґрунтується на впевненості у правоті, вірності, чесності останньої. Якщо керівник бачить у підлеглому тільки виконавця своєї волі, а не особистість, то у цьому випадку між ними не виникає довіри. Фундаментом для довіри може стати тільки піклування керівника про своїх підлеглих. Довіра між колегами у юриспруденції також має велике значення ще й через однакову важливість як персональної заслуги юриста, так і відмінного результату роботи усього колективу.

Цікавим є розуміння довіри у правовому аспекті доктором юридичних наук, професором О. М. Кокотовим. Послідовно співвідносячи довіру з вірою й недовірою, розглядаючи довіру як один із елементів конституційного устрою суспільства і держави (конституціоналізму), виділяючи засоби та способи формалізації довіри й недовіри, простежуючи довіру й недовіру як мотиви правової поведінки, а також визначаючи довіру як критерій перевірки соціальної дійсності, О. М. Кокотов виходить на рівень глобального осмислення процесів взаємодії людей у процесі розшарування суспільства, викликаному інтенсифікацією його внутрішніх зв'язків.

Важливим є вивчення довіри і для такої науки, як “менеджмент”, адже взаємна довіра керівництва і персоналу слугує основою взаєморозуміння та злагоди, детермінує мотивацію до досягнень, а також виступає невід'ємною умовою делегування і командної роботи.

Російський науковець Є. Б. Моргунов, досліджуючи наявність довіри в організації, або “організаційної довіри” (вертикальної чи горизонтальної), говорить про певну історію членів організації та інформацію, яку вони отримали за час спільних діяльності та спілкування.

Російський фахівець з управління персоналом В.С. Коппек зауважує, що у взаємовідносинах керівника і підлеглого поняття довіри напряму пов'язане із рівнем ризику та реальним досвідом взаємодії. Іншими словами, якщо робота підлеглого пов'язана із серйозним ризиком для організації чи самого керівника (його автори-

тету, успішності тощо), то рівень довіри буде набуватись дуже складно і повільно: через реальні успішні епізоди. Проте саме по собі делегування – один із основних інструментів менеджменту – без довіри неможливе, так само, як і взяття на себе додаткової відповідальності з боку підлеглого.

Отже, на основі проведених нами теоретичних досліджень з приводу вивчення сутності поняття “довіра” із впевненістю можна стверджувати, що довіра має дисциплінарний характер, оскільки її вивчають у різних науках. Це свідчить про значущість довіри у різних сферах людської життєдіяльності, починаючи від соціальної, економічної, ділової сфер і закінчуючи прийняттям політичних рішень.

Незважаючи на цінність вищенаведених поглядів різних науковців стосовно розуміння поняття “довіра”, варто відзначити, що довіра, виступаючи різновидом соціальних відносин і охоплюючи всі сфери людського буття, відображає найперше соціальну сутність людини, її прагнення до формування відносин з іншими людьми з метою знаходження власного гідного місця у суспільстві. Серед усіх наук вивчення цього аспекту довіри займається, головню, соціологія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Локк Д. Сочинения : в 3 т. / Д. Локк. – М. : Мысль, 1985. – (Серия “Философское наследие”. Т. 93). Т. 1: Опыт о человеческом разуме. – 1985. – 621 с.
2. Эрроу К. Экономическая трансформация: темпы и масштабы / К. Эрроу // Реформы глазами американских и российских ученых. – Москва : Российский экономический журнал, Фонд “За экономическую грамотность”, 1996. – С. 75–86.
3. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и путь к процветанию / Фрэнсис Фукуяма ; [пер. с англ.]. – М. : АСТ, 2004. – 730, [6] с. – (Philosophy).
4. Коуз Р. Г. Проблема социальных издержек / Рональд Гарри Коуз // Фирма, рынок и право. – М. : Дело, 1993. – С. 87–141.
5. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка ; пер. с англ., под ред. В. А. Ядова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 223 с.
6. Патнам Р. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Роберт Патнам ; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
7. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Энтони Гидденс. – М. : Академический проект, 2005. – 528 с.
8. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман. – М. : Логос, 2004. – 232 с.
9. Селигмен А. Проблема доверия / Адам Селигман ; пер. с англ. И. И. Мюрберг, Л. В. Соболева. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
10. Соболева Н. І. Соціологія суб’єктивної реальності / Н. І. Соболева. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. – 296 с.
11. Скрипкина Т. П. Психология доверия: учеб. пособие / Т. П. Скрипкина. – М. : Академия, 2000. – 264 с.

Стаття надійшла до редколегії 9.11.2012

Прийнята до друку 25.12.2012

INTERDISCIPLINARY CHARACTER OF CONCEPT OF TRUST**A. I. Andrushchenko**

*Kyryviy Rig National University,
Lermontova Str. 21/21, Kryvyi Rig, Ukraine, 50002,
andrushchenko83@mail.ru*

In the article certainly degree of study of concept of trust in different sciences and found out its meaningfulness in the different spheres of human vital functions, beginning from social, economic, financial, business spheres and concluding acceptance of political decisions.

Key words: trust, sphere of vital functions, sociology, economy, psychology, social philosophy, religion, political science, right, management.

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ХАРАКТЕР ПОНЯТИЯ ДОВЕРИЯ**A. И. Андрущенко**

*Криворожский национальный университет,
ул. Лермонтова, д. 21, кв.21, г. Кривой Рог, Украина, 50002,
andrushchenko83@mail.ru*

В статье определена степень изучения понятия доверия в разных науках и обнаружена ее значимость в разных сферах человеческой жизнедеятельности, начиная от социальной, экономической, финансовой, деловой сфер и заканчивая принятием политических решений.

Ключевые слова: доверие, сфера жизнедеятельности, социология, экономика, психология, социальная философия, религия, политология, право, менеджмент.